

JOANNA ŁOPATOWSKA-RYNKOWSKA

INSTYTUCJONALIZACJA DIALOGU POMIĘDZY UNIĄ EUROPEJSKĄ A PODMIOTAMI WYZNANIOWYMI W KONTEKŚCIE DOŚWIADCZEŃ NARODOWYCH PAŃSTW CZŁONKOWSKICH

Unia Europejska zamierza promować szersze zaangażowanie obywateli w proces rządzenia. W tym celu utrzymuje i rozwija dialog z zorganizowanym społeczeństwem obywatelskim, którego istotną część stanowią kościoły, związki wyznaniowe i organizacje niewyznaniowe. Obecnie dialog nie ma podstawy prawnej i zależy jedynie od dobrej woli zainteresowanych stron, zarówno jeśli chodzi o inicjatywę jego podjęcia, jak i prawne formy, w jakich jest prowadzony. Nie jest on jednak tylko wyrazem dobrej woli, ale także wyrazem potrzeby wspólnego kształtowania polityki oraz prawodawstwa. Umiejscowienie przepisu, będącego podstawą dialogu, w tekście Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy (art. I-47 i I-52) otwiera nowe pole rozwoju współpracy, stwarza też możliwość przeniesienia doświadczeń narodowych, już wypracowanych w drodze historycznych uwarunkowań i konfrontacji ich z rzeczywistością, którą być może przyniesie ratyfikacja Traktatu.

Celem poniższego opracowania jest przybliżenie pewnych aspektów związanych ze złożonością i skomplikowaniem procesów składających się na proces dialogu. Ponieważ jednak materia będąca jego przedmiotem jest żywa i nieustannie ewoluuje, nie ma ono aspiracji do zamkniętego i wyczerpującego ujęcia, a jest jedynie głosem w dyskusji¹.

¹ Autorka składa serdeczne podziękowania Sekretarzowi Generalnemu COMECE Mgr. Noëlowi Treanorowi za pomoc w napisaniu tego artykułu. Autorka

1. PODSTAWA PRAWNA DIALOGU

Kościóły i związki wyznaniowe od zawsze były obecne w procesie jednoczenia się Europy. Początkowo jednak w dorobku prawnym Wspólnot brakowało odniesienia się do religii zarówno w wymiarze fundamentalnym, jak i w relacji do poszczególnych dziedzin dotyczących szeroko pojmowanego życia podmiotów wyznaniowych². Przez wiele lat podmioty te, w szczególności Kościół katolicki, pracowały nad tym, aby wprowadzić do szeregu różnych aktów prawa wtórnego przepisy odnoszące się do religii, w takich dziedzinach jak: niedyskryminacja, prawo pracy, ochrona danych osobowych, kultura, współpraca, finanse, regulacje celne, prawo gospodarcze itd.³ Istotny etap tego procesu wyznacza przyjęcie dołączonej do Traktatu Amsterdamskiego Deklaracji nr 11 w sprawie statusu kościołów i organizacji niewyznaniowych⁴ w następującym brzmieniu: „Unia Europejska respektuje i nie narusza przewidzianego prawem krajowym statusu kościołów i stowarzyszeń lub wspólnot religijnych w Państwach Członkowskich. Unia Europejska w równym stopniu respektuje status organizacji filozoficznych i niewyznaniowych”.

jest prawnikiem w COMECE, jednak opinie wyrażane w niniejszej publikacji są jej prywatnymi opiniami i nie zawsze odzwierciedlają oficjalne stanowisko COMECE.

² Na temat pojęcia podmiotu wyznaniowego zob. szerzej: M. Rynkowski, *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 30. Autor wskazuje, że pod pojęciem podmiotu wyznaniowego można rozumieć kościoły, związki wyznaniowe i nowe ruchy religijne, a także wszelkie podmioty przez nie założone lub od nich zależne: szkoły, szkoły wyższe, ośrodki i organizacje charytatywne, szpitale, hospicja, wydawnictwa i drukarnie, banki, fundacje itp. Termin ten powinien być traktowany szeroko i obejmować również federacje, biura i przedstawicielstwa, reprezentujące kościoły i związki wyznaniowe w Brukseli i prowadzące lobbing na ich rzecz w organizacjach wspólnotowych.

³ Zbiór norm odnoszących się do religii w UE jest dostępny w *Religion-Related Norms in European Union Law* (red. G. Robbers, Trier 2001) oraz na stronie internetowej Instytutu Europejskiego Prawa Konstytucyjnego Uniwersytetu w Trewirze (<http://www.uni-trier.de/~ievr/EUreligionlaw/index.html>).

⁴ Sukces przyjęcia Deklaracji należy przypisać przede wszystkim Helmutowi Kohlowi, wówczas kanclerzowi Niemiec i wielkiemu sprzymierzeńcowi niemieckich biskupów, któremu udało się pokonać opór delegatów francuskich (OJ C 340, 10/11/1997 P. 133).

W literaturze nie ma zgodności co do prawnego charakteru Deklaracji, jednak wedle przeważającej opinii jest ona jedynie aktem politycznym i w przeciwieństwie do protokołów nie ma mocy wiążącej⁵. Deklaracja nr 11 jest wyrazem szacunku dla różnicowania i narodowej odrębności poszczególnych systemów prawnych, w których rozwijała się legislacja wyznaniowa.

Powyższe działania stanowiły podstawę do włączenia tzw. przepisu kościelnego do treści Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy, którego tekst został przyjęty w Rzymie 24 października 2004 r. Odniesienie do religii uzyskało w traktacie charakter instytucjonalny, a jego postanowienia są wyrazem istotnej roli religii, kościołów i związków wyznaniowych dla rozwoju Unii Europejskiej. Przepis kościelny (art. I-52) w pewnym zakresie wyłącza podmioty wyznaniowe spod zakresu obowiązywania niektórych regulacji prawa wspólnotowego, nie tworzy jednak nowych kompetencji, ale odnosi się wyłącznie do sposobu, w jaki istniejący i przyszły zakres działania Unii może na nie wpływać. Wspomniany artykuł został zatytułowany „Status kościołów i organizacji niewyznaniowych”, a jego treść jest następująca: „1. Unia szanuje status przyznany na mocy prawa krajowego kościołom i stowarzyszeniom lub wspólnotom religijnym w Państwach Członkowskich i nie narusza tego statusu. 2. Unia szanuje na równi status organizacji światopoglądowych i niewyznaniowych przyznany im na mocy prawa krajowego. 3. Uznając tożsamość i szczególnie wkład tych kościołów i organizacji, Unia utrzymuje z nimi otwarty, przejrzysty i regularny dialog”.

Mając na względzie różnorodność instytucjonalnych stosunków między państwami członkowskimi a funkcjonującymi w nich podmiotami wyznaniowymi, art. I-52 odzwierciedla tę różnorodność sformulowaniem „status przyznany na mocy prawa krajowego”⁶. Stosunki

⁵ Zob. argumentację przedstawioną przez S. C. van Bijsterveld, *Die Kirchenerklärung von Amsterdam – Genese und Bedeutung, mit spezieller Beachtung der Rolle der COMECE*, „Österreichisches Archiv für Recht und Religion” 1999, z. 1, s. 46; G. Robbers, *W sprawie „artykułu kościelnego” w Traktacie Amsterdamskim*, w: *Europa. Fundamenty jedności*, red. A. Dylus, Warszawa 1999², s. 158.

⁶ Dzięki pracom Europejskiego Konsorcjum dla Badania Stosunków Państwo-Kościół (European Consortium for Church-State Research) istnieje wiele cennych

te zrodziły się z różnych reżimów prawnych i tradycji, począwszy od modelu separacji kościoła od państwa (Francja, Holandia, Portugalia, Włochy)⁷, systemów uprzywilejowania kultów uznanych (Austria, Belgia, Finlandia, Hiszpania, Niemcy)⁸, do systemów kościołów państwowych (Wielka Brytania-Anglia, Dania, Grecja, Szwecja)⁹.

Kościół katolicki mocno wspierał włączenie postanowień art. I-52 do treści traktatu, czego przejawem był intensywny lobbing hierarchii katolickiej podczas prac Konwentu, włącznie z audyencjami urzędników europejskich w Watykanie¹⁰. Lobbing miał również miejsce na poziomie narodowym poszczególnych państw członkowskich i polegał między innymi na wykorzystywaniu nieformalnych i formalnych struktur poszczególnych konferencji biskupów i wywieraniu nacisku na rządy oraz krajowych delegatów, by popierali dążenia Kościoła. Poza tym podmioty wyznaniowe aktywnie działające w Brukseli miały znaczny wkład i odegrały aktywną rolę we współtworzeniu treści przepisów traktatu. Konferencja Kościołów Europejskich (The Church and Society Commission of the Conference of European Churches, znana jako CEC-KEK) i Komisja Episkopatów

publikacji opisujących te stosunki w poszczególnych państwach członkowskich. Pierwszym opracowaniem całościowo zajmującym się prawnymi aspektami stosunków państwo–kościół we wszystkich 25 państwach członkowskich jest drugie wydanie książki *State and Church in the European Union* (red. G. Robbers, Baden-Baden 2005).

⁷ B. Basdevant-Gaudemet, *State and Church in France*, w: *State and Church in the EU*, pod red. G. Robbersa, Baden-Baden 2005, s. 157-163; S. Ferrari, *State and Church in Italy*, w: *State and Church in the EU*, pod red. G. Robbersa, Baden-Baden 2005, s. 209-216; V. Canas, *State and Church in Portugal*, s. 439-459, w: *State and Church in the EU*, pod red. G. Robbersa, Baden-Baden 2005.

⁸ R. Torfs, *State and Church in Belgium*, w: *State and Church in the EU*, pod red. G. Robbersa, Baden-Baden 2005, s. 9-14.

⁹ N. Doe, *The Legal Framework of The Church of England*, Oxford 1996, s. 61; Ch. Papastathis, *State and Church in Greece*, w: *State and Church in the EU*, pod red. G. Robbersa, Baden-Baden 2005, s. 115-124.

¹⁰ Jan Paweł II przyjmował między innymi: Valéry'ego Giscarda d'Estaing, przewodniczącego Konwentu, Pata Coxa, przewodniczącego Parlamentu Europejskiego, Tony'ego Blaira, premiera Wielkiej Brytanii, Joschkę Fischera, wicekanclerza Niemiec. Spotkał się również z ambasadorami państw członkowskich akredytowanymi w Watykanie, informując ich o określonych elementach, które chciałby, aby zostały umieszczone w konstytucji.

Wspólnoty Europejskiej (COMECE) wspólnie wypowiadały się w imieniu chrześcijańskich kościołów Europy i z uwagą śledziły prace Konwentu, a 27 września 2002 r. opublikowały pierwszą, uzgodnioną na ekumenicznym szczeblu, propozycję dotyczącą „Kościołów i związków wyznaniowych w Traktacie Konstytucyjnym Unii Europejskiej”¹¹.

Interesujące dla niniejszego opracowania postanowienia znajdują się w art. I-52 § 3 traktatu, który wprowadza szczególnie, konsultatywny status podmiotów wyznaniowych i niewyznaniowych, ponieważ Unia Europejska obiecuje utrzymywać z nimi otwarty, przejrzysty i regularny dialog. W ten sposób uznaje ich pozycję jako swojego partnera. Dialog powinien mieć charakter formalny i strukturalny i rozwijać się we wzajemnym porozumieniu, zachowując przy tym odrębność i tożsamość poszczególnych podmiotów. Ma być przejawem pozytywnego nastawienia Unii w szerokiej gamie zagadnień. W dialog zaangażowane zostaną jednostki, instytucje i władze UE, a podmiotom wyznaniowym umożliwi on dalszą aktywność i pozytywny wkład w przyszły rozwój Unii¹². Szeroko pojęta instytucja konsultacji może również przyczynić się do zabezpieczenia szczególnej tożsamości kościołów, obejmującej ich różne formy prawne i organizacyjne istniejące w ramach społeczeństwa obywatelskiego. Dzięki zaangażowaniu na szczeblu lokalnym, narodowym i międzynarodowym w tak zróżnicowanych dziedzinach jak polityka społeczna, migracja, rozwój, utrzymywanie pokoju, edukacja i opieka duszpasterska, kościoły i związki wyznaniowe mogą przyczynić się do dialogu, uwzględniając wartości etyczne w polityce.

Należy zwrócić uwagę na wątpliwości, jakie może wzbudzać niejednolita terminologia zastosowana w treści całego art. I-52. Przepis

¹¹ „Churches and Religious Communities in a Constitutional Treaty of the European Union”, wspólne stanowisko CEC-KEK i COMECE, Bruksela 27 września 2002 r., dostępne na stronie: http://www.comece.org/comece.taf?_function=future&_sub=_integ&id=18&language=en.

¹² Raport COMECE z 11 marca 2005 r. „The Treaty establishing a Constitution for Europe. Elements for an evaluation”, dostępny na stronie: http://www.comece.org/upload/pdf/pub_const_treaty_050311_EN.pdf.

ten w ust. 1 posługuje się pojęciem „kościół, stowarzyszenia i wspólnoty religijne”, natomiast w ust. 3, odnoszącym się do dialogu, mowa jest już tylko o „kościółach oraz organizacjach”, do których wszakże odnosi się ust. 2 art. I-52. Ta niekonsekwencja pojęciowa nie powinna jednakże wykluczyć z dialogu wspólnot religijnych i stowarzyszeń, a art. I-52 ust. 3 należy interpretować w ten sposób, że w dialogu powinny uczestniczyć szeroko rozumiane podmioty wyznaniowe. Wątpliwości powyższe są o tyle uzasadnione, że ani w aktach prawa wspólnotowego, ani w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości nie ma legalnej definicji kościołów i związków wyznaniowych. Z tego powodu ustalenie, czym jest kościół lub związek wyznaniowy powoduje konieczność odniesienia się do poszczególnych porządków prawnych państw członkowskich, zarówno jeśli chodzi o akty prawa stanowionego, jak i orzecznictwo¹³.

Bardziej ogólne zaproszenie do zaangażowania w proces legislacyjny znalazło wyraz w art. I-47 traktatu, który stanowi o zasadach demokracji uczestniczącej. Można uznać, że przepis ten daje wystarczający wyraz aktywnemu obywatelstwu wszystkich jednostek, w tym również kościołów i związków wyznaniowych, w ramach Unii Europejskiej. Przepis ten ma na tyle rozległy zakres znaczeniowy, że należy go traktować jako *lex generalis* dla wszelkiego dialogu prowadzonego z szeroko rozumianym społeczeństwem obywatelskim, natomiast art. I-52, który określa konkretne podmioty dialogu, jako *lex specialis*. Artykuł I-47 przewiduje: „1. Za pomocą odpowiednich środków instytucje umożliwiają obywatelom i stowarzyszeniom przedstawicielskim wypowiedanie się i publiczną wymianę poglądów we wszystkich dziedzinach działania Unii. 2. Instytucje utrzymują otwarty, przejrzysty i regularny dialog ze stowarzyszeniami przedstawicielskimi i społeczeństwem obywatelskim. 3. Komisja prowadzi szerokie konsultacje z zainteresowanymi stronami w celu zapewnienia spójności i przejrzystości działań Unii. 4. Obywatele Unii, w liczbie nie mniejszej niż milion, mający przynależność państwową znacz-

¹³ M. Rynkowski, *Remarks on Art. I-52 of the Constitutional Treaty: New Aspects of the European Ecclesiastical Law*, „German Law Journal” 6(2005), nr 11, s. 1719-1729; także na stronie <http://www.germanlawjournal.com/article.php?id=668>.

nej liczby Państw Członkowskich, mogą podjąć inicjatywę zwrócenia się do Komisji o przedłożenie, w ramach jej uprawnień, odpowiedniego wniosku w sprawach, w odniesieniu do których, zdaniem obywateli, wykonanie Konstytucji wymaga aktu prawnego Unii. Ustawa europejska określa przepisy dotyczące procedur i warunków wymaganych dla takiej inicjatywy obywatelskiej, w tym minimalną liczbę Państw Członkowskich, z których muszą pochodzić obywatele, którzy występują z taką inicjatywą”.

Zwraca się jednak uwagę, że Unia Europejska, wskazując na potrzebę regularnego i strukturalnego dialogu ze społeczeństwem obywatelskim oraz kościołami i związkami wyznaniowymi, postawiła tym samym przed kościołem wyzwanie. Pojawia się bowiem obawa, że aktywizacja społeczeństwa i dążenie do organizowania się w niewielkie grupy interesu może spowodować zepchnięcie kościoła na dalszy plan. Najlepszym przykładem, że tak nie musi się stać jest praca „Caritasu”, który służy społeczeństwu jako integralna część kościoła. Mimo to sama Unia powinna zdefiniować, co w jej pojęciu oznacza „społeczeństwo obywatelskie” i jaki jest jego związek z kościołami i związkami wyznaniowymi¹⁴.

Niezależnie od art. I-52 § 3 istnieje również instrument dialogu, który Komisja Europejska ustanowiła w celu lepszej współpracy przy różnych inicjatywach legislacyjnych i który ma ułatwić funkcjonowanie Unii Europejskiej i jej struktur. Chodzi tu o Białą Księgę o Rządzeniu¹⁵ (White Paper on Governance), w której KE akcentowała, że „społeczeństwo obywatelskie odgrywa istotną rolę w wyrażaniu trosk obywateli oraz świadczeniu usług, które odpowiadają ich potrzebom”. W ramach pojęcia społeczeństwa obywatelskiego mieszczą się między innymi tzw. partnerzy społeczni, tj. związki zawodowe i organizacje przedsiębiorców, organizacje pozarządowe, organizacje, w których udział mają obywatele na lokalnym poziomie ze szczególnym wkładem kościołów i związków wyznaniowych. Komi-

¹⁴ M. Kuhn, *Civil society and the Church in the European constitutional treaty*, „Europe Infos” 11(2004), nr 65.

¹⁵ European Governance. A White Paper, Bruksela 25.7.2001 r., COM(2001) 428 final.

sja podkreśliła, że kościoły i związki wyznaniowe mają szczególną rolę do odegrania.

Otwarte pole do dialogu pojawia się również w kontekście art. 14 ust. 1 projektu rozporządzenia Rady ustanawiającego Agencję Unii Europejskiej ds. Praw Podstawowych¹⁶. Zgodnie z tym dokumentem Forum Agencji (będące jednym z jej organów) składa się z przedstawicieli organizacji pozarządowych, działających na polu praw podstawowych i podejmujących wysiłki na rzecz zwalczania rasizmu, ksenofobii i antysemityzmu, jak również z przedstawicieli związków zawodowych i stowarzyszeń pracodawców, odpowiednich organizacji społecznych i zawodowych, kościołów, organizacji religijnych, filozoficznych i niewyznaniowych, uniwersytetów i specjalistów oraz organów i organizacji europejskich i międzynarodowych. Projekt budzi żywe dyskusje i prawdopodobnie jego ostateczny kształt będzie się znacznie różnił od proponowanej wersji, niemniej jednak warto podkreślić szeroką chęć i inicjatywę włączania podmiotów wyznaniowych do dyskusji¹⁷.

Pomimo wskazanych powyżej zróżnicowanych zabiegów legislacyjnych obecnie – w dalszym ciągu – nie ma podstawy prawnej dialogu i toczy się on jako wyraz dobrej woli zainteresowanych stron, ponieważ Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy nie został jeszcze ratyfikowany przez wszystkie państwa członkowskie¹⁸. Mając jednak na uwadze toczący się proces ratyfikacji, a także brak jakichkolwiek innych działań legislacyjnych odnoszących się do dialogu, można założyć, że będzie to pierwszy prawnie wiążący dokument, *expressis verbis* traktujący o dialogu.

¹⁶ COM(2005)0280[01].

¹⁷ Proces legislacyjny można obserwować na stronach Parlamentu Europejskiego: <http://www.europarl.eu.int/>. W toku prac parlamentarnych „Forum” zastąpiono „Platformą”, która nie jest wymieniona jako jeden z organów Agencji.

¹⁸ W chwili oddawania niniejszego artykułu do druku (wrzesień 2006) 15 państw członkowskich ratyfikowało traktat. Pierwsza uczyniła to Litwa 11 listopada 2004 r. w drodze głosowania w Parlamencie. Jednym z ostatnich państw była Estonia (9 maja 2006). Francja i Holandia odrzuciły traktat w referendum.

2. DIALOG POMIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH PAŃSTW CZŁONKOWSKICH

W związku z brzmieniem art. I-52 i w celu sprostania postawionym w nim wyzwaniom Komisja Episkopatów Wspólnoty Europejskiej COMECE (szerzej w części 2.2 niniejszego opracowania) podjęła próbę znalezienia ram dla instytucjonalizacji dialogu, korzystając przy tym z doświadczeń poszczególnych krajów członkowskich¹⁹. Proces zbierania doświadczeń, formułowania wniosków i przekładania ich na nowe kierunki działań będzie z pewnością procesem złożonym i rozciągniętym w czasie, niemniej jednak zebrane dane mogą być dobrym punktem wyjścia pewnych wstępnych wniosków, zanim jeszcze Traktat Konstytucyjny wejdzie w życie. COMECE jest jedynie wspólnym głosem różnych tradycji i kultur poszczególnych państw członkowskich i jego głos powinien w pełni korespondować z treścią, jaka leży u podstaw każdego z państw członkowskich²⁰. Taka też musi być natura dialogu, złożona, respektująca odmienne tożsamości, ale jednocześnie wspólna w swej treści i przekazie. Z tego też powodu warto jest sięgnąć do poszczególnych tradycji.

Na wstępie należy stwierdzić, że ogólne pojęcie dialogu istnieje we wszystkich krajach członkowskich²¹, przy czym w każdym z nich dialog toczy się między państwem a Kościołem katolickim, a także między państwem a innymi kościołami i związkami wyznaniowymi, z tym zastrzeżeniem, że np. na Malcie dialog istnieje tylko pomiędzy Kościołem katolickim a państwem, a w Anglii pierwszorzędne znaczenie ma Kościół Anglii (Church of England)²². W skomplikowany

¹⁹ W toku prac nad artykułem autorka korzystała z materiałów udostępnionych jej dzięki uprzejmości Mgr. Noëla Treanora i pana Henrika Lesaara z COMECE, niemniej jednak wyraża on prywatne opinie autorki.

²⁰ Szerzej na temat relacji państwo–kościół w poszczególnych państwach członkowskich w: *Church and State in the European Union*, pod red. G. Robbersa, Baden-Baden 2005.

²¹ Ankiety przesłane zostały do wszystkich Konferencji Biskupów. Niniejsze opracowanie odnosi się natomiast do następujących państw: Malta, Francja, Anglia i Walia, Holandia, Polska, Włochy, Hiszpania, Belgia, Finlandia, Niemcy.

²² Celowo użyte zostało określenie Kościół Anglii, a nie Kościół anglikański, które jest pojęciem szerokim i obejmuje blisko 40 Kościołów anglikańskich na całym

sposób przedstawia się kwestia formalnych ram dialogu. W Belgii, Holandii, we Włoszech i na Malcie takich ram nie ma, a w dwóch ostatnich krajach dialog odbywa się na zasadzie konsultacji/współpracy w zależności od potrzeb. We Francji dla Kościoła katolickiego istnieje Instance Matignon, w Polsce Kościelna Komisja Konkordatowa i Wspólna Komisja Przedstawicieli Rządu i KEP, w Anglii dialog przyjmuje formalne ramy tylko w odniesieniu do Kościoła Anglii, w Hiszpanii ramy te wyznaczają porozumienia zawarte pomiędzy państwem a Stolicą Apostolską oraz porozumienia o współpracy zawarte pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi.

Podstawa prawna dialogu jest w każdym z krajów różna i zależna od uwarunkowań historycznych oraz systemu prawnego, aczkolwiek istnieje pewien schemat, w Polsce bowiem, we Włoszech, Hiszpanii, Belgii i w Niemczech²³ podstawą tą jest przede wszystkim konkordat. Dodatkowo w Niemczech, Belgii i we Włoszech podstawa znajduje się również w konstytucji. W pozostałych krajach dialog w ogóle nie ma wyraźnej podstawy prawnej, ale oparty jest jedynie na inicjatywie politycznej (Francja, Finlandia) lub decyzji władz państwowych (Anglia i Walia, Finlandia). Holandia deklaruje natomiast, że w jej przypadku żadna z powyżej wymienionych podstaw nie ma miejsca. Inicjatywa polityczna jako czynnik polityczny, a nie prawny, jest obecna w większości krajów. Należy zwrócić uwagę, że konstytucja Malty ustanawia wyznanie rzymskokatolickie wyznaniem państwowym (art. 2) i choć w przepisach nie przewiduje bezpośredniego odniesienia do dialogu, w pośredni sposób nadaje Kościołowi rzymskokatolickiemu oficjalny status i dlatego też nakłada na państwo obowiązek uwzględniania punktu widzenia kościoła.

W większości przypadków dialog jest regularny, choć pod tym pojęciem rozumiane są również konsultacje, które odbywają się raz do roku. Niemniej jednak w części krajów istnieje wyraźna tenden-

świecie. Zob. szerzej: N. Doe, *Canon Law in the Anglican Communion. A Worldwide Perspective*, Oxford 2003.

²³ Niezależnie od zawarcia federalnego konkordatu (Reichskonkordat) w 1933 r. poszczególne landy zawarły odrębne porozumienia ze Stolicą Apostolską. M. Rynkowski, *Remarks on Art. 1-52 of the Constitutional Treaty*, s. 1727.

cja, aby konsultacje przeprowadzane były częściej, w zależności od potrzeb.

Historycznie rzecz ujmując, tradycja dialogu narodziła się w wielu krajach stosunkowo niedawno: Malta – około 1964 r., gdy uzyskała niepodległość; Francja – luty 2002 r.; Włochy – lata 40. XX w.; Polska – maj 1998 r., aczkolwiek należy wskazać na prace Mieszanej Komisji (1949-1953), od 1956 r. zwanej Komisją Wspólną; Finlandia – lata 70. XX w.; Holandia – połowa XIX w.; Niemcy – konkordat pruski. Jedynie w Anglii i Walii tradycja ta datuje się na czasy reformacji i Henryka VIII. Inicjatorami dialogu były najczęściej obie strony, w zależności od poszczególnych okoliczności (Malta, Włochy, Polska), w niektórych przypadkach inicjatywa należała głównie do państwa (Francja, Finlandia, Anglia), czasem do kościoła (Holandia). Przyczyny zainicjowania dialogu są różnorodne i zależne wyłącznie od uwarunkowań historycznych. Przykładowo: mimo że w Finlandii dialog istniał już od lat 70. XX w., dopiero po atakach terrorystycznych 11 września 2001 r. Prezydent Republiki zainicjował dialog z przedstawicielami głównych religii obecnych w Finlandii z udziałem Generalnego Sekretarza Rady Ekumenicznej Finlandii, której Kościół katolicki jest pełnoprawnym członkiem. Na Malcie istniały kwestie, które były przedmiotem konsultacji, np. szkoły kościelne, nauka religii katolickiej w szkołach państwowych, wydział teologiczny na państwowym uniwersytecie, uznanie małżeństw kanonicznych, przeniesienie własności nieruchomości kościoła na rzecz państwa. W rezultacie dialog poruszający tematy doprowadził do zawarcia porozumień ze Stolicą Apostolską.

Uczestnicy dialogu ze strony kościelnej przedstawiają się rozmaicie i zasadniczo w każdym kraju dają się zauważyć pewne odmienności. Na Malcie zależy to od poziomu, na którym są prowadzone rozmowy. Jeśli dotyczy to szczybla najwyższego, w dialogu bierze udział arcybiskup Malty lub biskupi oraz wyżsi rangą członkowie gabinetu premiera. Spotkania mogą jednak odbywać się również na niższych szczeblach. Jeśli w dialogu biorą udział delegaci arcybiskupa lub szefowie biur kurii, zwykle przybiera to wymiar oficjalny. Może się jednak zdarzyć, że w różnych instytucjach zasiadają księża i wówczas opinie przez nich wyrażane mają charakter

osobisty. We Francji stronami dialogu są nuncjusz apostolski, przewodniczący i wiceprzewodniczący Konferencji Biskupów Francuskich oraz arcybiskup Paryża. W Polsce, Hiszpanii i we Włoszech jest to zasadniczo Konferencja Biskupów, a w Polsce dodatkowo zaproszeni eksperci. W Belgii oprócz przewodniczącego Episkopatu również tzw. biskup referendarz odpowiedzialny za kontakty z Ministerstwem Sprawiedliwości/Kultu, z samą zaś administracją ministerstwa – osoba z Komitetu Episkopalnego odpowiedzialna za kwestie prawne. W Holandii zasadniczo dialogiem zajmuje się biskup odpowiedzialny za relacje państwo–kościół, ale w zależności od kwestii będących przedmiotem dialogu może to być biskup odpowiedzialny za sprawy duszpasterstwa, edukację, siły zbrojne itp. W Niemczech dialog dotyczy wszystkich szczebli wyznaniowych, a w każdym landzie są utworzone w tym celu przez biskupów katolickie biura. W Finlandii pytania prawne dotyczące zmian legislacyjnych, podpisywane są zawsze przez biskupa diecezjalnego, który uczestniczy w dialogu.

Ze strony państwa natomiast w dialogu udział biorą: w Polsce i Holandii – różne ministerstwa, w zależności od spraw będących przedmiotem dialogu, zasadniczo jednak Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Edukacji, Sprawiedliwości, Finansów, przy tym w Holandii w poszczególnych ministerstwach za dialog odpowiedzialna jest wyodrębniona grupa urzędników. W Finlandii jest to zazwyczaj Ministerstwo Edukacji, w którym istnieje dyrektor odpowiedzialny za kwestie dotyczące uznanych przez państwo związków wyznaniowych. W Niemczech prawie wszystkie państwowe i komunalne instytucje utrzymują kontakty z kościołem, choć formalnie odpowiedzialne jest Federalne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, natomiast w poszczególnych landach ministerstwa kultu i edukacji. We Francji i na Malcie dialog toczy się na najwyższym szczeblu z udziałem premiera, któremu towarzyszą ministrowie spraw wewnętrznych oraz poszczególni zainteresowani ministrowie. We Włoszech w ramach Ministerstwa Edukacji, Uniwersytetów i Badań Naukowych, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwa Dóbr Kultury istnieją grupy konsultacyjne, poza tym dialog toczy się z udziałem premiera. W Belgii w Ministerstwie Sprawiedliwości

istnieje departament odpowiedzialny za wyznania uznane przez państwo i świeckie organizacje.

Na szczeblu lokalnym dialog instytucjonalny istnieje jedynie w Niemczech, w analogicznej formie jak na szczeblu federalnym. We Francji i Holandii ma on charakter nieformalny i *ad hoc*. Na Malcie księża parafialni zwykle utrzymują bardzo dobre relacje z władzami lokalnymi i istnieje duch wzajemnego porozumienia i współpracy w różnych dziedzinach. W Finlandii i we Włoszech nie ma dialogu na szczeblu lokalnym.

Inicjatywa podjęcia dialogu i przewodniczenia obradom jest zróżnicowana. Na Malcie, w Polsce, we Włoszech, Belgii i w Niemczech podejmowana jest przez obie strony, w zależności od okoliczności. W Hiszpanii i Francji inicjatorem jest państwo, natomiast w Holandii kościół. W Finlandii zarejestrowane związki wyznaniowe są zazwyczaj zapraszane do składania pisemnych reakcji na konkretne propozycje zmian legislacyjnych, które są przygotowywane przez odpowiednie ministerstwa, co sprawia trudność związkom wyznaniowym w znalezieniu wspólnego stanowiska na określone tematy. Niemniej jednak, począwszy od 2000 r., organizowane były spotkania konsultacyjne, podczas których związki wyznaniowe wypowiadały się „jednym głosem”.

Dwustronny dialog pomiędzy państwem a Kościołem katolickim, innymi kościołami chrześcijańskimi, związkami wyznaniowymi oraz organizacjami niewyznaniowymi (świeckimi) istnieje w Finlandii, Belgii, Holandii, Anglii i Walii oraz we Francji. W krajach takich jak Polska, Włochy, Hiszpania, Niemcy i Malta dialog odbywa się z wyłączeniem organizacji niewyznaniowych; na Malcie wyłącznie pomiędzy państwem a Kościołem katolickim. Jedynie w Finlandii widać największą otwartość w tym względzie, przy czym zazwyczaj to organizacje niewyznaniowe są podmiotami inicjującymi rozmowy. Za wyjątkiem Anglii i Walii, Finlandii i Holandii praktycznie nie istnieje dialog między państwem a organizacjami ekumenicznymi; w tych krajach włączony jest do niego również Kościół katolicki. Dialog między międzyreligijnymi grupami, obejmującymi główne religie w danym kraju, istnieje jedynie w Anglii i Walii. W Holandii nieśmiało inicjatywę w tym względzie wykazuje państwo, w Belgii

natomiast część księży podjęła inicjatywę zgromadzenia przedstawicieli różnych kościołów, muzułmanów, żydów i świeckich organizacji niewyznaniowych do dyskusji na tematy, takie jak: multikulturalizm, obywatelstwo i tolerancja. W Finlandii nie ma żadnej formalnej organizacji obejmującej główne religie, jednak taki dialog ma miejsce.

Tematy, które są przedmiotem dialogu, zazwyczaj dotyczą kwestii będących w zakresie zainteresowania obu stron. Spotkania nie mają sztywno ustalonych tematów i możliwe jest podnoszenie różnych spraw²⁴. Dialog nie zawsze jednak przynosi oczekiwane rezultaty. W Finlandii np. Kościół katolicki przez wiele lat domagał się od państwa możliwości wprowadzenia podatku kościelnego (obecnie jest przywilejem Kościoła ewangelickiego i prawosławnego), który obejmowałby wszystkie zarejestrowane związki wyznaniowe. Państwo jednak nie było chętne do podjęcia prawdziwego i konstruktywnego dialogu, między innymi dlatego, że dwa wskazane powyżej kościoły skutecznie przeciwstawiają się takiemu rozszerzeniu.

Zazwyczaj treść konsultacji nie jest przedmiotem publicznej informacji. W zależności jednak od treści i wagi poruszanych zagadnień wydawane są publiczne komunikaty. Państwo ze swej strony w żadnym z krajów (za wyjątkiem Anglii i Walii) nie zaproponowało utworzenia platformy konsultacji pomiędzy kościołami, związkami wyznaniowymi czy też organizacjami niewyznaniowymi. Na Malcie, w Holandii i w Belgii nie wprowadzono żadnych szczególnych metod konsultacji, w pozostałych krajach – Anglia i Walia, Polska, Włochy – dialog odbywa się dzięki pomocy wspólnych komitetów, grup tworzonych *ad hoc*, paneli ekspertów. We Francji funkcjonują jedynie konsultacje z panelem ekspertów. W końcu należy wskazać, że zazwyczaj w sytuacjach, w których pewne zagadnienia omawiane są z kościołami i związkami wyznaniowymi, jedynie w Finlandii, Belgii, Anglii i Walii te same zagadnienia są omawiane również z organizacjami niewyznaniowymi.

²⁴ Współpraca jest np. szczególnie widoczna w sferze prawa rodzinnego – małżeńskiego. Zob. A. Echterhoff, *A survey of the relationship between Church and State in the new Member States of the European Union*, „Europe Infos” 10(2004), nr 64.

Podsumowując powyższy przegląd, można z całą pewnością powiedzieć, że dialog pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi istnieje w ramach różnych systemów, zarówno w państwach, w których istnieje separacja religii od państwa, jak i w systemach, w których istnieje oficjalna religia. Generalną tendencją jest prowadzenie jedynie dwustronnych konsultacji pomiędzy państwem a poszczególnymi podmiotami wyznaniowymi lub niewyznaniowymi, dialog ekumeniczny natomiast jest rzadkością. Dialog rozwija się bardziej w sferze nieformalnej i nie ma sztywnej struktury czy też określonej metodyki, ale raczej inicjowany jest *ad hoc* i dotyczy różnorodnych dziedzin. Kraje, w których istnieją konkordatowe lub konstytucyjne podstawy dialogu, wykazują pewne specyfikacje, aczkolwiek nie ma sztywnych reguł, które ustalałyby warunki dialogu. Mimo że w niektórych krajach pojawiają się inicjatywy konsultacji z interreligijnymi grupami, nie ma generalnego trendu, a szefowie rządów i ministrowie spotykają się raczej z przedstawicielami głównych religii. Państwo w żadnym z krajów nie zasugerowało jakiegokolwiek platformy współpracy pomiędzy kościołami, związkami wyznaniowymi czy organizacjami niewyznaniowymi, zasadniczo nie istnieje również dialog między tymi ostatnimi a państwem. Najczęściej za kwestie dialogu z państwem odpowiedzialna jest Konferencja Biskupów za pośrednictwem przewodniczącego lub właściwego biskupa w odpowiedniej komisji episkopalnej czy też odpowiedzialnego za dane zagadnienie.

3. DIALOG NA SZCZEBLU UNII EUROPEJSKIEJ

Istnieje szereg otwartych pytań dotyczących dialogu pomiędzy Unią Europejską a podmiotami wyznaniowymi, ponieważ zasadniczo nie jest czytelne, kto jest za niego odpowiedzialny, a wątpliwości te w równym stopniu dotyczą strony wyznaniowej, jak i unijnej.

3.1. UCZESTNICY DIALOGU ZE STRONY UNII EUROPEJSKIEJ

Uczestnicy dialogu ze strony instytucji europejskich stanowią niewątpliwie katalog szeroki, aczkolwiek zamknięty, a z grona tego

można wskazać na Komisję Europejską jako całość oraz na jej poszczególnych urzędników, Przewodniczącego Komisji, deputowanych Parlamentu Europejskiego, grupy parlamentarne. Począwszy od 1985 r., wszyscy przewodniczący Komisji byli katolikami i wszyscy mieli osobistych „doradców do spraw wyznaniowych”²⁵. W Komisji Europejskiej istnieje jednostka określona jako Biuro Europejskich Doradców Politycznych (Bureau of European Policy Advisers, BEPA)²⁶; w latach 1992-2000 funkcjonowało pod nazwą Forward Studies Unit (FSU), w latach 2000-2004 jako Grupa Doradców Politycznych (Group of Policy Advisers, GOPA). Jeden z doradców Biura, obecnie jest nim Michael Weninger, jest odpowiedzialny za przestrzeń określoną jako Dialog z Religiami, Kościołami i Humanizmem, Stosunki z Sąsiadującymi Krajami Wschodniej Europy Nieubiegającymi się o Członkostwo w UE, Południowo-Wschodnią Europę, w tym Turcję. W czasie gdy przewodniczącym Komisji był Romano Prodi, przestrzeń ta była znacznie węższa i obejmowała jedynie dialog z religiami, kościołami i humanizmem. Aktywność polityczną obecnego Biura oraz Doradcy do Spraw Dialogu trudno jednak śledzić na bieżąco, ponieważ strona internetowa Biura jest rzadko aktualizowana²⁷.

Dialog między podmiotami wyznaniowymi a Doradcą jest jednak raczej przepływem informacji w ramach różnych spotkań *ad hoc* niż formalnie ukształtowaną konsultacją prawną i żadne konkretne i wiążące prawnie decyzje nie są w ich trakcie podejmowane. Konsultacje z Komisją oraz deputowanymi również odbywają się w drodze nieformalnych kontaktów z członkami poszczególnych instytucji i przede wszystkim przybierają formę lobbingu.

²⁵ Doradcami byli kolejno Jérôme Vignon i Thomas Jansen. Thomas Jansen jest członkiem Centralnego Komitetu Niemieckich Katolików (Zentralkomitee der deutschen Katholiken, ZdK). W czasie Konwentu Jansen przewodniczył gabinetowi Göke Friedrichsa, przewodniczącego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, oraz był jednym z dziesięciu obserwatorów w Konwencie Europejskim.

²⁶ http://www.europa.eu.int/comm/dgs/policy_advisers/team/index_en.htm.

²⁷ http://ec.europa.eu/dgs/policy_advisers/index_en.htm.

3.2. UCZESTNICY DIALOGU ZE STRONY WYZNANIOWEJ

Katalog uczestników ze strony podmiotów wyznaniowych pozostaje otwarty, aczkolwiek w dużej części sprowadza się do tych, które mają swoje biura i przedstawicielstwa w Brukseli. Warto jednak zwrócić uwagę jedynie na podmioty, które są najbardziej aktywnymi inicjatorami i uczestnikami dialogu.

Kościół katolicki jest jedynym podmiotem wyznaniowym oficjalnie reprezentowanym w Brukseli przez nuncjusza apostolskiego²⁸. Obecnie jest nim francuski biskup André Dupuy, który przejął obowiązki po Hiszpanie Faustino Sainz Muñozie. Nuncjusz apostolski reprezentuje Stolicę Apostolską w Brukseli, zapewniając komunikację między Watykanem a instytucjami europejskimi. Nuncjusz apostolski został po raz pierwszy akredytowany we Wspólnotach Europejskich w 1970 r., wcześniej kontakty dyplomatyczne między Stolicą Apostolską a Wspólnotami odbywały się za pośrednictwem nuncjusza Belgii i Luksemburga. Odzwierciedla to ewolucję w postrzeganiu „europejskiego biskupstwa” jako jednego z elementów konstrukcyjnych Unii Europejskiej, które nie jest już traktowane tylko jako element stosunków międzynarodowych, zarządzany wyłącznie dyplomatycznymi instrumentami Stolicy Apostolskiej, ale jako proces przyczyniający się do rozwoju życia kościoła na forum lokalnym i narodowym.

Nuncjusz apostolski przy Unii Europejskiej bierze udział w obradach Komisji Episkopatów Wspólnoty Europejskiej (COMECE), składającej się z przedstawicieli Konferencji Biskupów (po jednym z każdej)²⁹. COMECE zostało założone 3 marca 1980 r. przez Stolicę

²⁸ W kontekście nadania w Traktacie Konstytucyjnym osobowości prawnej Unii Europejskiej w literaturze podnoszona jest kwestia możliwości zawarcia konkordatu pomiędzy Unią Europejską a Stolicą Apostolską. Podstawą prawną takiego porozumienia mógłby być, jak sugeruje G. Robbers, art. 282 lub 308 TWE, choć – jak zwraca uwagę M. Rynkowski (*Remarks on Art. 1-52 of the Constitutional Treaty*, s. 1728) – ETS w opinii 2/94 podkreślał, że art. 308 nie powinien być wykorzystywany do rozszerzania kompetencji Wspólnot.

²⁹ Obecnie jest 21 delegatów – biskupów z narodowych Konferencji Biskupów, tj. z Anglii i Walii, odrębnie ze Szkocji, Austrii, Belgii, Czech, Francji, Grecji, Hiszpanii,

Apostolską i jest organem, który w kontekście art. I-52 i I-47 Traktatu Konstytucyjnego ubiega się o rolę instytucjonalnego kościelnego interlokutora w Unii Europejskiej. Komisja składa się z przewodniczącego (Adrianus van Luyn, biskup Rotterdamu), wiceprzewodniczących (Piotr Jarecki, biskup pomocniczy Warszawy, Diarmuid Martin, arcybiskup Dublinu) oraz sekretarza generalnego (Noël Treanor), który kieruje sekretariatem zapewniającym ciągłość pracy³⁰. Główne biuro znajduje się w Brukseli. Jego zadaniem jest między innymi: monitorowanie i analizowanie polityki i legislacji europejskiej; sporządzanie raportów dla zarządu, jak i całej Komisji; reprezentowanie interesów Kościoła katolickiego; przekazywanie instytucjom europejskim opinii biskupów w sprawach ważnych dla kościoła; nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów z instytucjami i organizacjami kościelnymi działającymi w różnych obszarach (np. edukacja, pomoc socjalna, pomoc dla uchodźców, pomoc w organizowaniu seminariów wyjazdowych dla organizacji i środowisk kościelnych, pomoc biskupom w pogłębianiu wiedzy, znajomości i refleksji nad integracją europejską).

Konferencja Kościołów Europejskich (CEC-KEK) jest organizacją zrzeszającą 126 prawosławnych, protestanckich i starokatolickich kościołów oraz 43 inne organizacje ze wszystkich krajów Europy. CEC-KEK została założona w 1959 r. i ma swoje biura w Genewie, Brukseli i Strasburgu. Zrzeszone kościoły wspólnie pracują na rzecz promocji jednolitości kościoła i wspólnej chrześcijańskiej wizji ludzi i instytucji w Europie³¹. Kościelna i Społeczna Komisja CEC

Holandii, Luksemburga, Irlandii, Malty, Niemiec, Polski, Portugalii, Skandynawii (Dania, Finlandia, Szwecja), Słowacji, Słowenii, Węgier i Włoch. Biskup Cypru jest jedynym biskupem, którego siedziba mieści się poza terytorium UE (w Jeruzolimie), natomiast szwajcarska Konferencja Biskupów jest stowarzyszonym członkiem.

³⁰ COMECE wraz z OCIFE wydaje miesięcznik „Euroinfos”, który ukazuje się w czterech wersjach językowych: po angielsku, francusku, niemiecku i polsku. COMECE organizuje konferencje, spotkania, seminaria i pielgrzymki, a także panele dyskusyjne, które mają na celu wspieranie i nawiązywanie kontaktów pomiędzy kościołem, świeckimi oraz instytucjami europejskimi. COMECE regularnie aktualizuje swoją stronę internetową (<http://www.comece.org>), na której informuje o wszelkich wydarzeniach, spotkaniach oraz publikuje oświadczenia.

³¹ Więcej na stronie <http://www.cec-kek.org>.

(CEC Church and Society Commission), mająca biura w Brukseli i Strasburgu, zajmuje się śledzeniem zagadnień społecznych, ekonomicznych i ochrony środowiska w wymiarze europejskim. Szczególnym zadaniem Komisji jest włączanie kościołów w proces integracji europejskiej, monitorowanie instytucji politycznych i organizacji oraz podtrzymywanie z nimi regularnych kontaktów w imieniu CEC-KEK i stowarzyszonych w nim kościołów.

COMECE stale i blisko współpracuje z CEC-KEK, z Nuncjaturą Apostolską przy UE, z Radą Konferencji Biskupów Europejskich (Council of the European Bishops' Conferences, CCEE)³² oraz innymi powiązanimi z kościołem organizacjami, a także z instytucjami europejskimi. COMECE i CEC-KEK wspólnie organizują regularne seminaria, które promują dialog w kluczowych sprawach polityki Unii Europejskiej³³. Jak wskazują najnowsze statystyki, 55% Europejczyków deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego, 13,4% jest protestantami, 6,7% anglikanami, 3,1% prawosławnymi, 2,9% muzułmanami, a 18,5% należy do innych wyznań lub jest bezwyznaniowa³⁴. Mając powyższe na uwadze, a także to, że CEC-KEK, obejmujący protestantów, anglikanów i prawosławnych, reprezentuje około 23% Europejczyków, COMECE i CEC-KEK zajmują niewątpliwie najsilniejszą pozycję i są najbardziej liczącymi się partnerami w dyskusji z Unią. Pozostałe kościoły i związki wyznaniowe utworzyły w Brukseli szereg różnego rodzaju biur, jednostek i innych struktur organizacyjnych, których zadaniem jest reprezentowanie ich wobec instytucji europejskich. Wśród nich znajdują się między innymi: Muzułmańska Rada dla Współpracy w Europie, Konferencja

³² CCEE zostało założone w 1971 r., a jego sekretariat mieści się w St. Gallen w Szwajcarii.

³³ Przykładowo w październiku 2001 r. odbyło się seminarium „Laeken and beyond: The future of the European Union”, w maju 2001 r. – „Conflict Prevention – the Role of the Churches”, w grudniu 2000 r. – „Finality, Limits and Frontiers of the European Union”, w styczniu 2000 r. – „Institutional Reform, Fundamental Rights, Enlargement – Towards a Constitution for the European Union”, w czerwcu 1999 r. – „The Future of EU-Africa Development Co-operation: Post-Lomé Perspectives”.

³⁴ Zob. G. Robbers, *State and Church in the EU*, pod red. G. Robbersa, Baden-Baden 2005, s. 577-578.

Rabinów Europejskich, Caritas Europa, Eurodiaconia i Kościół Ewangelicki w Niemczech (EKD). Wszystkich podmiotów wyznaniowych jest jednak zbyt dużo, aby je omówić, czy choćby wliczyć³⁵.

Aby poprawić współpracę i ożywić kontakty z instytucjami europejskimi, sześć głównych organizacji utworzyło ciało doradcze w ramach inicjatywy „Dusza dla Europy”, składające się z dwunastu przedstawicieli: po dwóch reprezentantów COMECE, CEC-KEK, Prawosławnego Biura Łącznikowego, Muzułmańskiej Rady dla Współpracy w Europie, Konferencji Rabinów Europejskich, Europejskiej Federacji Humanistów. „Dusza dla Europy” doradzała, jak rozdzielać pieniądze dla różnych religii i projektów ekonomicznych finansowanych z odrębnej pozycji budżetowej; w 2004 r. rozwiązała swoją działalność.

Przedstawiciele wszystkich kościołów i związków wyznaniowych w bardziej lub mniej regularny sposób kontaktują się z BEPA. Z uwagi na fakt, że Unia w równy sposób respektuje status prawny organizacji niewyznaniowych, również one na takich samych zasadach kontaktują się z Biurem. Co więcej, ponieważ nie istnieje legalna definicja sekt³⁶, niektóre „nowe ruchy religijne” są obecne nawet podczas tych spotkań, które dotyczą zwalczania nielegalnej działalności sekt³⁷. Mimo że ich obecność wydaje się niewłaściwa, nie ma żadnej prawnej podstawy, aby wykluczać je z tych spotkań, a sama Komisja Europejska wydaje się być więźniem „poprawności politycznej”³⁸.

3.3. PRAKTYCZNE ASPEKTY DIALOGU

Do tej pory nie pojawił się żaden wspólny i formalny w swej strukturze mechanizm konsultacji wypracowany przez Unię Euro-

³⁵ Praktycznie wszystkie jednostki i biura informują o swojej działalności na stronach internetowych.

³⁶ M. Rynkowski, *Freedom of Religion in the European Union*, w: *The Emerging Constitutional Law of the European Union*, pod red. A. Bodnara, Berlin 2003, s. 71-82.

³⁷ M. Rynkowski, *Remarks on Art. I-52 of the Constitutional Treaty*, s. 1726.

³⁸ Tamże.

pejską, a poszczególne podmioty wyznaniowe w dalszym ciągu mogą wyrażać swoje stanowisko w postaci pisemnych komentarzy i uwag dotyczących treści projektowanej legislacji czy w formie udziału w publicznych konsultacjach. Jest to środek bardzo chętnie i powszechnie wykorzystywany nie tylko przez podmioty wyznaniowe, ale przez szeroko rozumiane społeczeństwo obywatelskie. COMECE, CEC-KEK i inne podmioty wyznaniowe bacznie obserwują prace instytucji europejskich i przygotowują różne dokumenty i oświadczenia, między innymi w takich dziedzinach jak: prawa człowieka, migracja, zagadnienia bioetyczne, społeczeństwo obywatelskie³⁹. W sprawach, w których podmioty te wyrażają wspólne stanowisko, istnieje ekumeniczna współpraca i wspólne wysiłki, które umacniają siłę prezentowanych argumentów. Treść dialogu jest jednak różnaita i zależy przede wszystkim od podejmowanych inicjatyw legislacyjnych. W praktyce ujmowana jest bardzo szeroko, czego wyrazem może być liczba i różnorodność odpowiedzi na pytania zawarte w zielonych księgach.

Mimo braku istnienia prawnej podstawy dialogu kościoły i związki wyznaniowe mają pośredni wpływ na politykę instytucji europejskich i często podkreślają swoją wolę bycia częścią otwartej dyskusji w praktycznym wymiarze procesu integracji⁴⁰. Stało się już dobrą praktyką, iż podmioty wyznaniowe spotykają się z przedstawicielami rządu, który aktualnie sprawuje prezydencję w Unii, oraz z Przewodniczącym Komisji Europejskiej w celu wymiany informacji i omówienia spraw będących w kręgu ich wzajemnego zainteresowania. Spośród licznych spotkań można wskazać kilka, które dobrze obrazują szerokie spektrum zagadnień i zaangażowanych podmiotów. W dniu 13 lipca 2005 r. przewodniczący Komisji Europejskiej Jose Manuel Barroso spotkał się z chrześcijańskimi, żydowskimi i muzułmańskimi przywódcami. Po spotkaniu wydane zostało wspólne oświadczenie, potwier-

³⁹ Szereg raportów można znaleźć na stronach internetowych COMECE i CEC-KEK.

⁴⁰ Zob. raport przygotowany przez grupę roboczą CEC – Church and Society Commission, pracującą nad europejskim Procesem Integracji (Churches in the Process of European Integration) na stronie: <http://www.cec-kek.org/English/Integration-procE.htm>.

dzające wolę stron budowania wolnej, zjednoczonej, dobrze prosperującej i pokojowej Europy, charakteryzującej się solidarnością, w której obywatele i narody, niezależnie od wyznawanej religii, przekonań, języka, kultury, tradycji i korzeni etnicznych mogą żyć razem i czuć się bezpiecznie zjednoczeni w różnorodności. Przedmiotem spotkania była też rola, jaką kościoły i związki wyznaniowe odgrywają w Unii Europejskiej i podkreślenie konieczności i znaczenia dalszego dialogu i współdziałania, które ma miejsce między tymi dwoma podmiotami, a także wola kontynuowania tych procesów. W dniu 20 maja 2005 r. delegacja reprezentująca COMECE i CEC-KEK spotkała się z premierem Luksemburga Jean-Claude Junckerem (w czasie luksemburskiej prezydencji) i dyskutowała o takich problemach jak: Strategia Lizbońska, polityka migracyjna UE, rozszerzenie, proces ratyfikacyjny Traktatu Konstytucyjnego. W dniu 11 marca 2005 r. Przewodniczący Komisji Europejskiej spotkał się z biskupami COMECE. Przedmiotem spotkania było między innymi omówienie procesu ratyfikacji Traktatu Konstytucyjnego, odnowienie Strategii Lizbońskiej, odpowiedzialność Unii Europejskiej wobec jej sąsiadów. W dniu 14 maja 2004 r. przedstawiciele kościołów (CEC-KEK i COMECE) spotkali się z Bertie Ahernem, irlandzkim przewodniczącym Rady, podkreślając konieczność wspierania dialogu z kościołami i związkami wyznaniowymi. W dniu 14 października 2003 r. przedstawiciele CEC-KEK i COMECE omawiali z premierem Włoch Silvio Berlusconim swoją rolę w europejskim procesie unifikacji, podkreślając potrzebę zagwarantowania wolności religijnej, szacunku dla istniejących relacji prawnych z Unią Europejską oraz rozwoju otwartego, przejrzystego i regularnego dialogu. W dniu 28 stycznia 2003 r. reprezentanci kościoła spotkali się z greckim ministrem do spraw europejskich Tassosem Giannitsisem, aby dyskutować o najważniejszych sprawach greckiej prezydencji. Delegacja składała się z przedstawiciela Kościoła Grecji w Unii Europejskiej, COMECE i CEC-KEK. Przedstawiciele kościoła podkreślili potrzebę strukturalnego dialogu między instytucjami Unii Europejskiej i kościołami, wyrażając przekonanie, że dialog taki jest normalnym zjawiskiem w państwach członkowskich. Poza tym rozmowy dotyczyły zagadnień bioetycznych, społecznych, migracji, edukacji, a także związanych z Traktatem Konstytucyjnym.

Powyższe zestawienie przekonuje, że mnogość poruszanych tematów i zróżnicowanie stron biorących udział w spotkaniach dostatecznie obrazuje, iż znalezienie wspólnego mianownika i zamknięcie dialogu w sztywnych ramach nie jest możliwe, co więcej, nie jest chyba również celowe. Pomimo istnienia ścieżek dla regularnej współpracy pozycja Kościoła katolickiego jest jednak zbyt znacząca, aby w jego przypadku wystarczające było utrzymywanie dialogu jedynie na poziomie nieformalnych konsultacji. Nieskodyfikowane zwyczaje są zbyt niestabilne, a dialog w zbytym stopniu zależy od dobrej woli urzędników.

UWAGI KOŃCOWE

Pytanie, na które na obecnym etapie badań niniejsze opracowanie nie jest w stanie dać wyczerpującej odpowiedzi, sprowadza się do tego, czy doświadczenia narodowe można przełożyć na „język europejski”, a jeśli tak, w jaki sposób należy to uczynić. Mając na względzie to, że Unia Europejska nie jest państwem, a kompetencje poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych pozostają na poziomie narodowym i przy założeniu, że Unia jest neutralna światopoglądowo, wyzwaniem jest stworzyć model, który uznawałby rolę kościołów w konstruowaniu UE i jednocześnie uwzględniałby systemy narodowe.

Analizując systemy narodowe, można niewątpliwie przyznać, że reprezentacja Kościoła katolickiego przez Konferencje Biskupów, co z powodzeniem czyni już COMECE, odpowiada tradycji i systemom prawnym poszczególnych państw. W Brukseli jednak istnieje nieformalne ekumeniczne porozumienie między kościołami (CEC-KEK i COMECE) i niewątpliwie można z tego zrobić dobry użytek, choć przykład państw członkowskich pokazuje, że dialog ekumeniczny nie zawsze jest chętnie i powszechnie wykorzystywany. Z pewnością jednak cele i priorytety kościołów i związków wyznaniowych są inne od celów całej gamy różnych organizacji niewyznaniowych.

Na szczeblu Unii istnieje bardzo wiele inicjatyw legislacyjnych, a skoro polityczne priorytety UE są ustanawiane z wyprzedzeniem, być może celowe byłoby stworzenie listy określonych tematów, co do których prowadzony byłby dialog. Dialog powinien być niewątpliwie regularny, choć jego częstotliwość winna zależeć od konkretnych tematów. Nie wydaje się konieczne narzucanie mu sztywnej formy, gdyż na przykładzie państw członkowskich można wnioskować, że sprawdziłby się model wspólnych komitetów, grup *ad hoc*, paneli ekspertów itp. Niewątpliwie jednak dialog nie może być jedynie przepływem informacji, ale wywierać konkretny skutek prawny. Kwestia metodyki pozostaje dalej otwarta.

Dialog z kościołami i związkami wyznaniowymi jest elementem politycznej rzeczywistości Unii Europejskiej i wejście w życie art. I-52 z pewnością diametralnie tej sytuacji nie zmieni, tym bardziej że w budżecie wspólnotowym są na to przeznaczane coraz mniejsze środki. Należy jednak mieć nadzieję, że przepis ten pomoże wypracować jego bardziej skuteczne formy prawne i dalej go rozwijać.